

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-11>

ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КНИЖНА КУЛЬТУРА» У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ Й ІНОЗЕМНОМУ ДИСКУРСІ

Ганна Охріменко,

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри інформаційно-документних комунікацій

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та національної безпеки

Національного університету «Острозька академія» (Острозька Рівненська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-6739-9501

anna.okhrimenko@oa.edu.ua

Анотація. Основною метою дослідження є аналітична розвідка щодо розгляду питання трактування поняття «книжна культура» у міждисциплінарному українському й іноземному науковому дискурсі. Для реалізації цього завдання важливим є розгляд основних аспектів трактування поняття «книжна культура». До таких належать теоретико-методологічний, історичний і прикладний аспекти. Не менше важливою є характеристика поглядів українських та іноземних науковців щодо структури та природи книжної культури. Як системне утворення, книжна культура володіє синергічним ефектом, адже не лише поєднує у собі носія інформації, але і транслює цінності, відображає певний рівень культури суспільства. Загалом можна виділити чотири основні рівні книжної культури: 1) створення книги – поєднання інформаційної та матеріальної складової частин кодексового документа рукописним, друкарським, типографічним способом; 2) збереження книжних масивів – діяльність книгозбірень, бібліотечних установ для формування книжної культури; 3) книгопоширення – пропагування культури читання та культури книги загалом серед суспільних груп; 4) переосмислення значення книги для формування та трансляції культурних цінностей. Книжна культура спричинила формування інформаційної культури й оцінюється як рівна у системі споріднених культур – культури грамотності й усної культури. Водночас, незважаючи на низку наукових розвідок із проблематики книжної культури, залишається відкритим питання для наукової дискусії визначення співвідношення між термінами «книжна культура» та «культура книги». Подальшого вивчення потребує еволюційний розвиток книжної культури для різних регіонів і для різних історичних періодів.

Ключові слова: книга, книжна культура, інформаційна культура, документна комунікація.

TO THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF “BOOK’ CULTURE” IN THE INTERDISCIPLINARY UKRAINE AND FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE

Ganna Okhrimenko,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Information and Documentary Communications

Educational and Scientific Institute of International Relations and National Security

of National University of Ostroh Academy (Ostroh, Rivne region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-6739-9501

anna.okhrimenko@oa.edu.ua

Abstract. The main purpose of scientific research is analytical exploring to consider the interpretation of the concept of “book’ culture” in the interdisciplinary Ukrainian and foreign scientific discourse. For implementation of this task, there are important to consider the main aspects to the interpretation of the concept of “book’ culture”. Such aspects include – theoretical and methodological, historical and practical areas of research. Also, the description of the views of Ukrainian and foreign researchers about the structure and nature of book culture deserves attention. As a system, book culture has the synergistic effect, because this type of culture combines not only the carrier of information, but also transmits values, reflects a certain level to culture

of society. In general, there are four main levels of book' culture – 1) the creation of the book – the combination of information and material components to the codex document in handwritten, printed and typographic way; 2) the preservation of book arrays – the activities of book collections, library institutions for the formation of book culture; 3) the book' distribution – promotion of reading culture and book culture in general among social groups; 4) rethinking the importance of the book for the formation and translation of cultural values. The book's culture had become the reason for the formation of information culture. Currently, this type of culture assessed as equal in the system of related cultures – the information culture, the literacy culture and the oral culture. At the same time, the question of defining the relationship between the terms “book' culture” and “culture of book” are open for scientific discussion. The evolutionary development of book culture for different regions and for different historical periods also requires further research.

Key words: book, book culture, information culture, documentary communication.

Вступ. Книга, незважаючи на свою простоту визначення – будь-який запис інформації на спеціальному носіїві, зроблений людиною будь-яким для неї відомим способом, – залишається однією з тих наукових категорій, яка матиме неоднозначне трактування. Основна причина такої багатозначності полягає у тому, що кожна історична епоха характеризується розповсюдженням техніко-технологічних, інформаційних інновацій. Відповідно це породжує нові форми та змісти інтелектуальних продуктів людської діяльності, зокрема книги. Системні взаємовідносини між джерелом надання та споживачами знань корелюється книжною культурою, котра диктує особливості утворення, розповсюдження та використання інформації для кожної суспільної громади у певні історичні епохи, однак трактування самого поняття «книжна культура» також не є однозначним і розглядається дослідниками різних наукових і дисциплінарних студій у площинах власних зацікавлень.

Термін «книжка культура» увійшов у науковий обіг у 1960–1980-х рр. і вживався як синонімічний до поняття «книжкова справа». Тобто він акцентував на технічному та матеріальному аспектах створення і розповсюдження книги. Окрім того, відбулося поступове ототожнення культури книги та книжності як належності до елітарної культури. Варто зазначити, що дослідження книжної культури радянськими науковцями не втратило своєї актуальності й сьогодні завдяки застосуванню системного підходу до характеристики цієї наукової категорії. Тому аналітичні розвідки В. Васильєва, В. Гульчинського, С. Пайчадзе, А. Сидорова дотепер містять аспекти наукової новизни. Водночас помітний вплив на розвиток студій книжної культури в Україні здійснили та продовжують досліджувати науковці у сфері книгознавства – О. Антоник, Я. Ісаєвич; бібліотекознавства – С. Грипич, Т. Кароєва; філологічних студій – Т. Жалко, Н. Гендіна; соціально-політичних наук – О. Михайлова, М. Кісільовська.

Метою дослідження є розгляд трактування поняття «книжна культура» у міждисциплінарному українському й іноземному науковому дискурсі.

Для розкриття мети наукового дослідження варто здійснити такі завдання: 1) проаналізувати основні аспекти трактування значення книжної культури на міждисциплінарному рівні; 2) простежити погляди науковців на структуру книжної культури; 3) здійснити порівняння книжної та інформаційної культури та визначити їх взаємовплив.

В основу вирішення представлених завдань покладено системний та історико-хронологічних підходи; за допомогою методу аналізу та синтезу було здійснено вибір релевантної до теми дослідження інформації з відкритих джерел та узагальнено у відповідних структурних концептах дослідження. Окрім того, методом порівняння було здійснено характеристику книжної й інформаційної культури, а також візій українських та іноземних науковців.

Основні аспекти трактування значення книжної культури. Загалом книжну культуру вивчають у теоретично-методологічному, історичному та прикладному аспектах. Теоретичні дослідження сконцентровані на спробах надати визначення цьому поняттю, уточнити склад і структуру, базові елементи та зв'язки. Наукові розвідки прикладного характеру переважно

присвячені вивченню взаємозв'язків книжної культури з галузями книжної справи: книговидавництвом, книгорозповсюдженням, бібліотечною справою та бібліографією. В історичних дослідженнях автори розглядають особливості формування книжної культури на окремих територіях і в різних країнах, її вплив на розвиток взаємодії культур, національно-державних утворень, а також на хід історичного процесу загалом.

Історичний аспект найбільш поширений щодо визначення феномену книжної культури. Так, наприклад, мистецтвознавець А. Сидоров визнає культуру книги як частину суспільної культури визначеного періоду: «Ми зобов'язані уміти та виділяти у книзі її неповторні індивідуальні риси та поряд із цим бачити їх спільність, невід'ємність історії книжної справи загалом від історії розвитку суспільства» (Сидоров, 1978: 10). Аналогічні погляди відстоювали російські науковці В. Гульчинський та С. Пайчадзе, які запропонували розглядати книжну культуру як історично обумовлену суспільну діяльність, яка існує з метою створення, розповсюдження, використання і збереження книги (Гульчинський, 1988: 12); як рівень, досягнутий книжною справою, разом із традиціями та реаліями, які склалися історично до книги у конкретному регіоні та на певному щаблі розвитку суспільства (Пайчадзе, 2000: 4). Таким чином, книжна культура як частина культури суспільства зумовлює форми свідомості людей, продуктивні відносини, політичні та юридичні інституції.

Історично-хронологічний підхід також використовується для характеристики становлення та розвитку основних складових частин книжної культури. Формування самого поняття «книжна культура», на думку В.І. Васильєва, автора низки праць із проблематики впливу книги на формування культурного розвитку російського суспільства, відбувалося у три етапи (Васильєв, 2012: 47):

1) XIX – початок XX ст. – це етап становлення розуміння книжної культури, який виражався на рівні книгодрукування, а точніше книжної типографії. Український історик Я. Ісаєвич зазначав, що як у рукописній, так і у друкованій книжці відображалися притаманні народові форми культури, однак, на відміну від рукописної традиції у книжній справі, революційною за значенням зміною стало запровадження саме книгодрукування, яке дало змогу залучати до культурного й політичного життя значно ширші, ніж раніше, верстви населення (Ісаєвич, 2002: 4).

2) 20–60-ті роки XX ст. – книга цікавила дослідників як об'єкт мистецтва. Розглядалися особливості художнього оформлення книжних видань. Подібний підхід до трактування книжної культури використовує інший російський дослідник – В. Барикін. На думку вченого, кожна книга – це, по-перше, сукупність знаків, джерело інформації, а по-друге – це естетичний об'єкт, який містить у собі елементи краси. Вони репрезентуються індивідуально за допомогою використання ілюстрацій, кольору, шрифтів тих чи інших гарнітур і кеглів, оригінального компонування простору сторінок і розворотів тощо (Барыкин, 1983: 112).

3) 60-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. визначаються трансформацією у трактуванні книжної культури у «культуру виробництва книги». Книга сприймалася як спеціальний вид документа, а подальші інформаційно-комунікативні процеси здійснили суттєві зміни до форми документа. Відбувся перехід від друкованої до електронної книги. На думку Н. Черниш, культура видання книги – це певний рівень відповідності видання (усіх його складників) завданням найбільш ефективного користування ним. Висока культура видання забезпечується: по-перше, наявністю всіх елементів, необхідних для повноцінного використання видання різними читачами; по-друге, таким вибором змісту і форми цих елементів, за якого будь-які операції читача з виданням (наведення довідок, орієнтація у структурі тощо) могли би здійснюватися максимально швидко й успішно: по-третє, доцільним і водночас цінним із мистецького боку художньо-технічним оформленням видання (Черниш, 2004: 30).

Таким чином, книжна культура – це важливий соціокультурний феномен, який відіграє провідну роль у збереженні історичної пам'яті нації, держави, як ланка, котра забезпечує адаптацію інтелектуальних традицій минулого у системі інформаційно-комунікаційних технологій, як складову частину соціокультурного потенціалу суспільства, сприяючи розвитку діалогу культур і їх взаємодії.

Візі про структуру книжної культури. На думку українського вченого О.В. Антоника, книжна культура базується на культурі самої книги, культурі розповсюдження книжкової продукції та на культурі читання. Синергія запропонованих складників представляє книжку культуру як носія цінностей і як реальне втілення досягнутого рівня культури у процесі інформаційного спілкування та книги як інформаційної продукції. Автор дослідження «Культура читання як фундамент інформаційної культури особистості» (2009) стверджує, що «попри свою дуалістичність, природа книжки багатозначна: це і засіб збереження інформації, й унікальний товар, що має споживні властивості та вартість, і засіб комунікації з величезним виховним потенціалом, а тому книжкова справа як спосіб існування книги у суспільстві є одним із найважливіших напрямів діяльності у сферах освіти, науки та культури» (Антоник, 2008: 86).

Про мультиаспектну природу книжної культури говорять також Т. Жалко та С. Грипич. Українська філологиня Т. Жалко вважає, що книжку культуру варто трактувати як синтез духовної культури та мистецтва книги. На її думку, поняття «культура книги» передбачає опрацювання не лише форми (внутрішніх і зовнішніх елементів, ілюстрацій, шрифтів, обсягу видання, якості паперу, способу брошурування), а і змісту книги, який для читача є визначальним (Жалко, 2009: 246).

С. Грипич акцентує увагу на тому, що соціальна природа книги робить її ефективним засобом формування духовної культури особистості, її вихованості, освіченості та моральності. Ця особливість книги реалізується у таких чотирьох співвідношеннях:

1) книга несе у собі у специфічній формі всі знання, всі досягнення людської культури. Будучи особливою формою відображення і руху суспільної свідомості, вона становить, умовно кажучи, писану (друковану) пам'ять людини. І природно, що саме через книгу, її посередництво кожна людина та суспільство загалом може засвоїти всі нагромаджені духовні багатства;

2) книга – найголовніший, універсальний засіб інформаційного спілкування. У ній наче моделюються життя, почуття, думки і справи не тільки окремої особи (автора), а й усього людства в усіх доступних вимірах часу і простору;

3) книга – найважливіший засіб пропаганди та популяризації знань;

4) книга – найважливіший засіб виховання й освіти (Грипич, 2012: 44).

Одна з останніх українських наукових розвідок із теми культури книги належить О. Михайловій. Вона розглядає сучасний етап розвитку книжкової культури в Україні. Авторка аналітичної праці «Книжкова культура в незалежній Україні: тенденції, виклики, перспективи» (2019) визначає зміст поняття «книжкова культура» як такого, що є дієвим когнітивним інструментом для опису й аналізу складної системи побутування й обігу книжок у суспільстві – від етапу створення книжки до етапу її рецепції та критики (Михайлова, 2019: 62).

Роль книжної культури для формування інформаційної культури. Не менш важливою є роль книжної культури у формуванні інформаційної культури загалом. Зокрема, російська дослідниця Н. Гендіна зазначає, що книжна культура на рівні книгозберігання та книгопоширення спричинила розвиток інформаційної культури, яка почала інтегрувати у себе знання із цілої низки наук: теорії інформації, кібернетики, семіотики, документалістики, логіки, філософії, культурології тощо. Відповідно, такий симбіоз дозволив трактувати інформаційну культуру як особливий феномен інформаційного середовища, тим самим підпорядкувавши книжку культуру як складову частину інформаційної культури на рівнях суспільства, користувача інформації й особистості (Гендіна, 2007: 59).

Визначення ролі книжної культури порівняно з інформаційною також стало предметом дослідження і для польської науковиці М. Кісільовської. Зокрема, у її аналітичній статті «Інформаційна культура як нова перспектива інформаційної науки» (2015) зазначено, що інформаційна культура є важливою складовою частиною інформаційної науки поряд із такими типами культур, як усна творчість, культура друкованих документів, книжна культура та культура грамотності. Водночас дослідниця зазначає, що не може бути пріоритетності одного типу культури над іншим, адже усі вони описані з посиланням на основний засіб спілкування та поширення інформації чи знань: усного чи письмового (Kisilowska, 2015).

Книжна й інформаційна культура на рівні особистості – це насамперед системне утворення, котре інтегрує знання про основні методи інформаційно-комунікаційних технологій; про уміння використовувати наявну інформацію (усну, письмову, друковану, екранну) для вирішення прикладних професійних завдань; про навички використання технологій зворотного зв'язку на різних рівнях комунікації; про здібності представляти інформаційні дані, переосмислені рефлексії у зрозумілій формі.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна констатувати, що книжна культура є, по-перше, складовою частиною загальної культури особистості, без якої неможливо комунікувати в інформаційному середовищі. По-друге, книжна культура – це складна, інтегрована система, яка охоплює декілька рівнів свого вираження: книгостворення – рукописання чи книгодрукування; книгозберігання – як інформаційний ресурс для книгосховищ, бібліотечних установ, хмарних середовищ тощо; книгопоширення на традиційних та інноваційних носіях інформації, з метою створення комунікативних циклів; книгопереосмислення – створення нових сенсів на основі осягнення інформаційної складової частини у книжному виданні. По-третє, незважаючи на низку наукових розвідок із проблематики книжної культури, залишається відкритим питання для наукової дискусії визначення співвідношення між термінами «книжна культура», «книжкова культура» та «культура книги». Окрім того, еволюційний розвиток книжної культури у різних регіонах та в різні історичні епохи так і залишається недостатньо висвітленим у наукових міждисциплінарних дослідженнях.

References:

1. Antonyk O.V. (2009). Kultura chytannia yak fundament informatsiinoi kultury osobystosti, Knyhobachennia: ukrainskyi vydavnychy portal [The culture of reading as the foundation of the information culture of the individual, Book vision: Ukrainian publishing portal], URL: <https://knyhobachennia.net/?category=2&article=188> [in Ukrainian].
2. Antonyk O.V., Zhmovka N.V. (2008). Propahanda knyhy i chytannia sered uchniv yak suspilnyi priorytet: knyhoznavcho-pedahohichniy kontekst, Polihrafiia i vydavnycha sprava [Book promotion and reading among students as a social priority: bibliographic and pedagogical context, Printing and publishing], Vol. 1 (47). P. 80–90. [in Ukrainian].
3. Barykin V.E. (1983). O kulture izdaniya knigi, Kniga: Issledovaniya i materialy [On the culture of publishing a book, Book: Research and Materials], Vol. 47. P. 110–118. [in Russian].
4. Chernysh N. (2004). Na shliakhu do kultury suchasnoi ukrainskoi knyhy, Drukarstvo [On the way to the culture of modern Ukrainian books, Typography], № 2 (55). P. 29–32. [in Ukrainian].
5. Gendina N.I. (2007). Informacionnaya gramotnost i informacionnaya kultura lichnosti: mezhdunarodnyj i rossijskij podhody k resheniyu problem, Otkrytoe obrazovanie [Information literacy and information culture of the individual: international and Russian approaches to solving the problem, Open education], № 5 (64). P. 58–69. [in Russian].
6. Gulchinskij V.I. (1988). Knizhnaya kultura i ee istochniki, Shestaya Vsesoyuznaya nauchnaya konferenciya po problemam knigovedeniya: Tezisy dokladov [Book culture and its sources, Sixth All-Union Scientific Conference on Bibliology Problems: Abstracts], Moscow. P. 11–13. [in Russian].

7. Hrypych S. (2012). Knyzhkova kultura yak skladova suchasnoi dukhovnoi kultury, Visnyk Knyzhkovoï palaty [Book culture as a component of modern spiritual culture, Bulletin of the Book Chamber], № 1. P. 44. [in Ukrainian].
8. Isaievych Ya. (2002). Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problem [Ukrainian book publishing: origins, development, problems], Lviv, Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych. 520 p. [in Ukrainian].
9. Kisilowska M. (2015). Information culture as a new perspective for information science, URL: https://www.researchgate.net/publication/280878545_Information_culture_as_a_new_perspective_for_information_science. [in English].
10. Mykhailova O.İu. (2019). Knyzhkova kultura v Nezalezhnii Ukraini: tendentsii, vyklyky, perspektyvy, Stratehichni priorytety [Book culture in Independent Ukraine: tendencies, challenges, prospects, Strategic priorities], № 2 (50). P. 60–69. [in Ukrainian].
11. Ocherki istorii knizhnoj kultury Sibiri i Dalnego Vostoka. (2000). T. 1: Konec XVIII – seredina 90-h godov XIX veka [Essays on the history of book culture in Siberia and the Far East. Vol. 1: Late 18th – mid-90s of the 19th century], Novosibirsk. 316 p. [in Russian].
12. Sidorov A.A. (1978). Ob issledovatel'skoj rabote po istorii russkoj knigi, Kniga v Rossii do serediny XIX veka [On research work on the history of Russian books, Book in Russia until the middle of the 19th century], Leningrad. P. 7–10. [in Russian].
13. Vasilev I.V. (2012). Knizhnaya kultura: osnovnye etapy razvitiya i rol v dialoge kultur i formirovanii edinogo informacionnogo prostranstva SNG (na primere rosijsko-beloruskogo vzaimodejstviya), Dialog kultur v usloviyah globalizacii: XII Mezhdunarodnye Lihachevskie nauchnye chteniya [Book culture: the main stages of development and the role in the dialogue of cultures and the formation of a common information space of the CIS (on the example of Russian-Belarusian interaction), Dialogue of cultures in the context of globalization: XII International Likhachev Scientific Readings], Vol. 1, Saint Petersburg. P. 46–49. [in Russian].
14. Zhalko T. (2009). Kultura ukraïnskoï knyhy: suchasna knyhovydavnycha kontseptsiiia, Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh [Ukrainian book culture: modern book publishing concept, Humanities education in technical higher educational institutions], Vol. 17. P. 242–252. [in Ukrainian].